

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра політології та публічного управління

На правах рукопису

ЛИВАК ВЯЧЕСЛАВ ПЕТРОВИЧ

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ**

Спеціальність: 052 «Політологія»

Освітньо-професійна програма: «Політологія»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:
ЯРОШ ЯРОСЛАВ БОГДАНОВИЧ
доктор політичних наук, професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол №
засідання кафедри політології та
публічного управління
від 2025 р.
Завідувач кафедри
() проф. Бусленко В.В.

ЛУЦЬК - 2025

АНОТАЦІЯ

Ливак Вячеслав Петрович. Функціонування громадських організацій в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр». Спеціальність: 052 «Політологія». Освітньо-професійна програма «Політологія та державне управління». – Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2025. 64 с.

У магістерській роботі розкриваються окремі аспекти взаємодії громадських інституцій в Україні.

Об'єктом даного дослідження є громадські організації України, а також характер їх взаємодії з різними суб'єктами політичної системи.

Предметом дослідження є функціонування громадських організацій в Україні.

Метою магістерського дослідження є комплексний аналіз функціонування громадських організацій в Україні за період незалежності.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких завдань: з'ясувати основні етапи розвитку та генезу громадських організацій; теоретично обґрунтувати сутність громадських організацій; визначити типологію та функції притаманні громадським організаціям в Україні; виявити особливості та охарактеризувати сучасний стан розвитку громадських організацій в Україні.

Ключові слова: громадські організації, молодіжні громадські організації, жіночі громадські організації, громадянське суспільство, влада, політичний процес.

ABSTRACT

Livak Vyacheslav Petrovych. Functioning of Civic Organizations in Ukraine.
– Qualification academic work, manuscript.

Thesis submitted for the degree of Master.

Specialty: 052 “Political Science.” Educational and professional program:
“Political Science and Public Administration.” – Lesya Ukrainka Volyn National
University, Lutsk, 2025. 64 p.

The Master’s thesis explores specific aspects of the interaction of civic institutions in Ukraine.

The object of this research is civic organizations in Ukraine, as well as the nature of their interaction with various actors of the political system.

The subject of the research is the functioning of civic organizations in Ukraine.

The purpose of the Master’s thesis is to provide a comprehensive analysis of the functioning of civic organizations in Ukraine during the period of independence.

Achieving this goal required solving the following tasks: to identify the main stages of development and genesis of civic organizations; to theoretically substantiate the essence of civic organizations; to define the typology and functions inherent in civic organizations in Ukraine; to reveal the specific features and characterize the current state of development of civic organizations in Ukraine.

Key words: civic organizations, youth civic organizations, women’s civic organizations, civil society, authority, political process.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	10
1.1 Стан наукової розробки проблеми	10
1.2 Цінності громадянського суспільства.....	17
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ	
ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	24
2.1 Інституційний розвиток громадських організацій.....	24
2.2 Правові аспекти функціонування громадських організацій.....	32
РОЗДІЛ 3. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В	
УКРАЇНІ	40
3.1 Фактори формування інститутів громадянського суспільства	40
3.2 Перспективи і проблеми становлення громадянського суспільства в	
Україні	48
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГО	–	Громадська організація
ГС	–	Громадянське суспільство
ІГС	–	Інституції громадянського суспільства
МО	–	Молодіжна організація
ОГ	–	Об'єднання громадян
ОГС	–	Організації громадянського суспільства
ПП	–	Політична партія
РО	–	Релігійна організація

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасному українському політико-правовому дискурсі проблема громадянського суспільства посідає одне з провідних місць, стаючи предметом інтенсивних досліджень та суспільних дебатів. Категорія «громадянське суспільство» органічно увійшла до понятійного апарату теорії держави і права, політології, соціології та конституційного права, набуваючи статусу ключового концепту, що визначає напрями розвитку демократичних інституцій. Паралельно з цим у наукових і публічних дискусіях дедалі частіше використовується поняття «правова держава», яке розглядається як невід’ємний супутник громадянського суспільства.

У сучасній Україні ці терміни функціонують у двох протилежних інтерпретаційних площинах. З одного боку, вони застосовуються для підкреслення того, що проголошення незалежності та суверенітету означало становлення України як демократичної правової держави з розвиненим громадянським суспільством. З іншого боку, існує позиція, згідно з якою формування громадянського суспільства та правової держави слід розглядати як завдання віддаленої перспективи, що потребує тривалого часу та системних трансформацій.

Концептуальною основою громадянського суспільства та правової держави виступає єдність влади, громадянина, спільноти і права, яка передбачає правову рівність усіх перед законом. Проте реалії сучасної української дійсності свідчать про наявність суттєвих перешкод на цьому шляху: низький рівень політичної та правової культури, поширеність правового нігілізму, слабкість демократичних традицій і відсутність усталених навичок громадянської участі. Саме ці чинники зумовлюють суперечливість процесу становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні, перетворюючи його на складний і тривалий соціально-політичний виклик.

Громадянське суспільство постає як своєрідний світоглядний феномен, що протягом тривалого часу перебуває у полі уваги як українських, так і зарубіжних науковців. Його концептуальні засади та інституційні прояви стали предметом глибокого аналізу в працях мислителів, правників, політологів і публіцистів, які прагнули осмислити взаємозв'язок між державою, правом та громадою.

Сьогодні ця проблематика не втратила своєї актуальності: вона продовжує бути предметом досліджень сучасних науковців, які розглядають громадянське суспільство як ключовий чинник демократизації, правової модернізації та формування нової політичної культури. Таким чином, еволюція уявлень про громадянське суспільство демонструє безперервність інтелектуальної традиції, що поєднує історичний досвід із сучасними теоретичними пошуками.

Попри значний обсяг наукових досліджень та суспільних дискусій, поняття «громадянське суспільство» й досі залишається предметом концептуальної невизначеності. Його сутнісні ознаки не мають усталеного тлумачення, що зумовлює різні підходи до визначення меж і змісту цього феномена. Відкритими залишаються питання щодо історичних етапів становлення громадянського суспільства, класифікації його інститутів, форм і механізмів взаємодії з державними структурами, а також перспектив розвитку в умовах утвердження соціальної держави.

Така багатозначність і відсутність єдиного теоретичного консенсусу створюють серйозні перешкоди для практичної реалізації правових та політичних реформ, яких потребує Україна. Адже саме чітке розуміння природи громадянського суспільства та його інституційної архітектури є необхідною передумовою для формування ефективної моделі правової держави, здатної забезпечити баланс між владою і громадою.

Мета і завдання дослідження. *Метою* магістерського дослідження є комплексний аналіз функціонування громадських організацій в Україні періоду незалежності.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність розв'язання таких завдань:

- з'ясувати основні етапи розвитку та генезу громадських організацій;
- теоретично обґрунтувати сутність громадських організацій;
- визначити типологію та функції притаманні громадським організаціям в Україні;
- виявити особливості та охарактеризувати сучасний стан розвитку громадських організацій в Україні.

Об'єктом даного дослідження є інституції громадянського суспільства в Україні.

Предметом дослідження є функціонування громадських організацій в Україні.

Методи дослідження. У дослідженні використано комплексний підхід до аналізу громадських організацій в Україні. Теоретичні напрацювання як сучасних, так і класичних українських та зарубіжних дослідників інститутів громадянського суспільства постають у ролі важливих методологічних і концептуальних орієнтирів. Вони формують основу для багатовимірного та предметно зумовленого процесу пізнання громадянського суспільства як цілісного феномена, що поєднує соціальні, політичні та правові виміри. Саме ці дослідження забезпечують необхідний інтелектуальний інструментарій для аналізу його інституційної структури, функціональних особливостей та взаємодії з державою, створюючи умови для вироблення узагальнених теоретичних моделей і практичних стратегій розвитку.

Практичне значення отриманих результатів. Одержані результати відкривають можливості для подальшої комплексної та спеціалізованої

розробки різноманітних аспектів проблематики громадянського суспільства. Вони створюють підґрунтя для поглибленої аналітики у сфері політико-правових досліджень, а також для вдосконалення методології теорії в контексті загальнонаукового, суспільного та політичного аналізу. Такий науковий доробок може бути використаний у практичних розробках, що стосуються публічного управління, політології та соціології, забезпечуючи міждисциплінарний характер досліджень і сприяючи формуванню цілісного бачення процесів демократизації та модернізації політичної системи.

Апробація результатів магістерської роботи. Окремі положення дослідження апробовані на XIV Всеукраїнських політологічних читаннях імені професора Богдана Яроша (м. Луцьк, квітень 2025 р.).

Публікація. Ливак В., Примуш М., Ярош Я. Взаємодія влади і громадськості на місцевому рівні в Україні. Політологічні читання імені професора Богдана Яроша : зб. наук. та навч.-метод. праць / за заг. ред. В. І. Бортнікова, Я. Б. Яроша. Луцьк : Вежа-Друк, 2025. Вип. 14. С. 109-116.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг магістерської роботи 64 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

1.1 Стан наукової розробки проблеми

У сучасній науковій традиції громадянське суспільство визначається через низку атрибутивних рис, що відрізняють його від держави та інших форм соціальної організації. Дослідники підкреслюють, що воно є системою відносин, які об'єднують громадян на основі їхніх приватних, а не публічних інтересів. Йдеться про сукупність незалежних особистостей, кожна з яких має власні потреби й інтереси, але водночас здатна утворювати групи та самоврядні об'єднання на різних засадах єднання. Такі осередки громадянського суспільства виникають для захисту приватних інтересів, обмежених лише моральними та правовими нормами, а також культурними традиціями.

Підґрунтям і ознаками громадянського суспільства виступають ринкова економіка з багатоманітністю форм власності, відкриті канали комунікації, структурованість соціуму, багатопартійність, недирективно сформована громадська думка та, найголовніше, вільна особистість із розвинутим почуттям громадянськості й власної гідності. Водночас суспільство як таке існувало завжди, але воно не завжди мало риси громадянського.

Цю думку розвиває Дж. Александер, який наголошує, що громадянське суспільство не є сталим феноменом, а історично змінюється, відображаючи нові суспільні трансформації. Він пропонує умовну періодизацію, виділяючи три часові моделі: «громадянське суспільство 1», «громадянське суспільство 2» та «громадянське суспільство 3», кожна з яких відповідає певному етапу розвитку соціальних відносин і політичних інститутів [65].

Суттєвою характеристикою громадянського суспільства є його плюралістичний характер - різноманіття інтересів, пріоритетів та форм самоорганізації, що відображають потреби й прагнення різних соціальних

верств. Саме ця багатоманітність створює основу для демократичного розвитку, але водночас породжує складні теоретичні та практичні дилеми, зокрема щодо прав людини.

Одна з ключових суперечностей полягає у співвідношенні універсального та специфічного розуміння прав людини. З одного боку, права мають універсальний характер, що забезпечує їхню загальну обов'язковість і непорушність. З іншого - вони завжди реалізуються в конкретних соціальних, культурних і політичних контекстах, що надає їм специфічних рис.

Громадянське суспільство у сучасному розумінні постає як автономна спільнота вільних і рівних громадян, що не зводиться ані до держави, ані до сім'ї. Його сутність полягає у здатності громадян самостійно об'єднуватися в громадські організації на основі спільних інтересів та потреб у різних сферах - економічній, соціально-політичній, культурній. Важливою рисою є свобода вибору шляхів досягнення цілей, що забезпечує багатоманітність форм самоорганізації та інституційної розбудови.

Центральним у цьому контексті стає питання співвідношення «прав держави» та «прав громадян», тобто пошуку рівноваги між суверенною державою і суверенним народом. Саме тут виникає потреба у формуванні системи стримувань і противаг, яка гарантує баланс між гілками влади, суспільством і державою. Держава не усувається від приватної, економічної чи духовної сфер, але перебуває під постійним контролем громадських організацій. Цей контроль спрямований на забезпечення безпеки та захисту законних прав і свобод громадян, що є ключовою умовою демократичного розвитку.

Порівняння понять «громадянське суспільство» та «відкрите суспільство» дозволяє простежити важливу еволюцію політичної думки. Ідея відкритого суспільства, сформульована К. Поппером, постає як ідеальна конструкція - суспільний ідеал, що існує у людських уявленнях і має опосередковане відношення до реального життя [67]. У цьому сенсі вона

наближається до веберівського «ідеального типу», який не є безпосередньою реальністю, але відображає сутнісні риси соціального буття.

Відкрите суспільство передбачає панування критичного мислення, суспільного діалогу та права, а його головна ознака - відкритість щодо майбутнього, а не лише ринку. У цьому контексті воно може бути витлумачене як синтез трьох складових: громадянського суспільства, правової держави та ринкової економіки.

Водночас поняття «громадянське суспільство» має давніші інтелектуальні витoki й означає сферу спонтанної самореалізації людей - як індивідів, так і добровільних об'єднань громадян в громадські організації. Ця сфера захищена правовими нормами від одностороннього втручання держави, а самореалізація трактується на створенні надійних каналів взаємодії між індивідами, спільнотами та владними інститутами.

Високий рівень розвитку та функціонування громадянського суспільства можливий лише за умов демократичної держави. Як показує суспільна практика, саме нерозвиненість громадянського суспільства є однією з головних передумов існування тоталітарних і авторитарних режимів. Основною ознакою громадянського суспільства виступає забезпечення широких прав людини, її свободи у виборі різноманітних форм економічного й політичного життя, ідеології та світогляду, можливості пропагувати й відстоювати власні інтереси, погляди та переконання.

Г. Єллинек запропонував концепцію трьох статусних рівнів особистості як співтворця громадянського суспільства:

- статус свободи - означає практичну особисту незалежність і право можливості. Держава не має права втручатися у дії громадян, що належать до сфери їхнього саморозвитку та вибору ціннісних орієнтацій. Якщо ж таке втручання відбувається, індивід може закликати державу на допомогу;

- громадянський статус - визнає позитивні вимоги члена суспільства як громадянської особи. Суспільство зобов'язане реагувати на скарги

громадянина щодо порушення його особистої незалежності та карати винних відповідно до закону. Для цього громадянину необхідно надати можливість впливати на владу;

- політичний статус - передбачає активну участь індивіда у законотворчості та управлінні суспільством. Це право обирати й бути обраним, критикувати уряд, брати участь у політичному процесі. Воно закріплює принцип: «Кожен зобов'язаний підкорятися лише такому закону, на який він сам дав згоду» [67].

Таким чином, статус свободи і громадянський статус виражають правову захищеність індивіда як незалежного агента соціального життя, а політичний статус забезпечує його регулярний вплив на суспільство через систему демократичних інститутів. Важливу роль у політичному статусі відіграють громадські організації, які здійснюють контрольні функції у суспільстві. Це утверджує громадянське суспільство як простір свободи, рівності та відповідальності, що перебуває у постійному діалозі з державою.

Інтерес політичної науки до проблем громадянського суспільства та його організацій у сучасному світі значно зріс, що відображає актуальність цієї теми як у міжнародному, так і у вітчизняному контексті. Важливо усвідомлювати, що універсальної моделі громадянського суспільства, придатної для всіх країн, не існує. Натомість ми маємо конкретно-історичні моделі, які формуються під впливом культурних традицій, історичного досвіду та особливостей державотворення.

Для України ця проблема має особливе значення. Розвиток громадських організацій відбувається в умовах поєднання західних і східних культурних впливів, що створює унікальну ситуацію. Українське суспільство, трансформуючись, має формувати власну модель громадянської ініціативи, яка відповідатиме національним цінностям і ментальності. Такий підхід дозволяє уникнути механічного копіювання класичної західноєвропейської

моделі та водночас сприяє побудові власного громадянського суспільства з розвиненою мережею громадських організацій.

Роль громадських організацій у політичних процесах України є предметом широких досліджень вітчизняних науковців. Серед тих, хто активно розробляє цю проблематику, варто назвати Т. Базовкіна, В. Бебика, А. Білоуса, В. Журавського, О. Корнієвського, В. Кременя, М. Михальченка, С. Рябова, В. Танчера, М. Томенка, Л. Угрину, Ф. Рудича та В. Якушика. Їхні праці формують теоретичну основу для розуміння специфіки українського громадянського суспільства та його інституційної розбудови.

У дослідженні О. Корнієвського та В. Якушика справді акцентується увага на тому, що громадські організації не лише виконують роль посередників між суспільством і державою, а й формують та реалізують власну політику. Автори пропонують класифікацію громадських організацій, виходячи з їхніх функцій та способів організації, підкреслюючи, що ключовим чинником їхньої діяльності є спільність інтересів, які об'єднують громадян.

Таким чином, громадські організації розглядаються як:

- самостійні суб'єкти політичного процесу, що мають власні програми та стратегії;
- структури, засновані на добровільному об'єднанні громадян, які прагнуть захистити чи реалізувати певні інтереси;
- механізми впливу на державну політику, що діють через участь у суспільних дискусіях, формування громадської думки та лобіювання рішень.

Цей підхід дозволяє побачити громадянське суспільство не лише як сферу самореалізації, а й як активного учасника політичної системи, здатного формувати альтернативні центри впливу та забезпечувати баланс між державою й суспільством.

Узагальнення досліджень українських науковців дозволяє виділити дві основні групи підходів до проблематики громадських організацій та їх взаємодії з державою.

Перша група охоплює праці В. Барабаша, М. Головатого, А. Казановського, А. Матвієнка, Я. Немирівського, В. Цибульника, О. Яременка. У них у загальному плані розглядаються проблеми державної політики, акцент робиться на взаємодії держави та громадських організацій, а також на суб'єктності громадських структур. Особливо варто відзначити концепцію М. Головатого, який запропонував модель державної політики, побудовану на партнерських відносинах між державою та громадянами.

Друга група включає дослідження конкретних проблем соціально-політичного становлення громадських організацій у сучасних умовах. Тут увага зосереджена на складнощах розвитку громадських об'єднань, їх чисельному зростанні та впливі на державну політику. До цієї групи належать праці О. Корнієвського, М. Пашкова, В. Якушика.

Важливим доповненням є позиція В. Горбатенко, який розглядає громадські організації, як один із дієвих механізмів реалізації державної політики. Він виділяє три його підсистеми:

- інституційну (організаційно-інституційну) - державні та громадські організації;
- регулятивну (нормативну) - законодавство, статутна документація;
- комунікативну (інформаційну) - засоби масової інформації, громадські видання [19].

Громадські організації, взаємодіють з політичною системою на всіх рівнях - міжнародному, всеукраїнському, регіональному та місцевому, що робить їх ключовим чинником у демократичному політичному процесі.

На даний час громадські організації дедалі активніше виступають як суб'єкти реалізації державної політики, охоплюючи практично всі форми політичної та соціальної організації суспільства. Суттєві зміни відбулися й у функціонуванні громадських організацій: вони розширили спектр своєї діяльності, активніше включилися у процеси формування державної політики, стали важливими учасниками суспільного діалогу та партнерами держави у

вирішенні соціальних проблем. Таким чином, громадські організації у сучасних умовах не лише підтримують ініціативи, а й формують нову модель взаємодії між державою, суспільством і громадянами, що відповідає демократичним принципам та потребам соціальної модернізації.

1.2 Цінності громадянського суспільства

Термін «громадянське суспільство» увійшов у науковий обіг ще з XVIII століття, проте його концептуальні витoki сягають значно глибшої інтелектуальної традиції. Ідеї, близькі до сутнісної основи цього поняття - суспільного договору, статусної та моральної рівності людей, контролю над владою - були сформульовані задовго до того класиками політичної думки. Платон і Арістотель, Н. Макіавеллі та Ж. Боден, Т. Гоббс і Джон Локк, Г. Гроцій і Б. Спіноза, Жан-Жак Руссо, І. Кант, Г. Гегель та інші мислителі заклали підвалини для подальшого осмислення феномена громадянського суспільства.

В історії політичної думки ця ідея найчастіше розглядалася крізь призму «громадянського стану», що постає як результат укладення «суспільного договору». Т. Гоббс тлумачив його як завершення «війни всіх проти всіх», Джон Локк - як можливість запобігти такій війні, а Ж. Руссо - як втілення принципів рівноправності та демократії. Для Ж. Руссо громадянський стан виступає сполучною ланкою між індивідами та політичною владою, забезпечуючи їхню інтеграцію у єдиний соціальний організм. Саме тому він наголошував, що первинна угода мовчазно включає зобов'язання, яке надає силу всім іншим: відмова окремої особи підкорятися спільній волі неминуче призводить до примусу з боку всього суспільного організму.

Поняття «громадянське суспільство» стало одним із ключових у сучасному науковому дискурсі, увійшовши до понятійного апарату теорії держави і права, політології, соціології. Його зміст не є однозначним, адже воно охоплює цілу низку компонентів і аспектів, що відображають багатогранність суспільних процесів.

Більшість дослідників вбачають витoki концепції громадянського суспільства ще в античності, коли мислителі нерідко ототожнювали або використовували як синоніми поняття «громадянське суспільство»,

«політичне суспільство» та «держава». Така практика пояснювалася особливостями суспільно-політичного устрою античних країн, які існували переважно у формі незалежних полісів. У цьому контексті терміни *polis* (місто) та *politea* у давніх греків, а також *res publica* (справа народу) і *societas civilis* (громадянське суспільство) у давніх римлян застосовувалися як взаємозамінні, оскільки вони охоплювали найважливіші сфери життєдіяльності людини та громади.

Європейська правова, політична, культурна й етична традиції, в яких сформувалася ідея громадянського суспільства, виходять із принципу пріоритетності людини та її особистості. Людина розглядається не як засіб досягнення певних цілей, а як найвища мета суспільного розвитку, що визначає гуманістичний характер концепції громадянського суспільства.

У концепції громадянського суспільства свобода, солідарність та справедливість розглядаються як фундаментальні цінності, що можуть бути реалізовані лише за умови реальної участі народу в управлінні суспільством і державою. У демократичній традиції «громадянин» постає не просто як індивід із правами та обов'язками, а як феномен, органічно пов'язаний із феноменом нації, укорінений у її історії, сучасності та майбутньому. Громадянин є невід'ємною частиною народного цілого, інтегрованою у правову, соціальну, політичну та культурно-духовну тканину суспільства.

Таким чином, демократія постає не лише як форма державного устрою, а й як факт співучасті нації у діяльності держави, що забезпечує єдність індивідуального та колективного виміру політичного життя. У цьому контексті особливого значення набуває досвід античної Греції, де полісна організація суспільства стала унікальним прообразом сучасної західноєвропейської цивілізації. Саме в межах полісу сформувалися перші моделі суспільних відносин, які ґрунтувалися на громадянських свободах, індивідуалізмі, демократичних практиках та повазі до законів, прав і цінностей людини. Цей історичний досвід заклав підвалини для подальшого

розвитку ідеї громадянського суспільства як простору реалізації свободи та відповідальності, що поєднує особистість і спільноту в єдиній системі демократичних відносин.

Серед античних мислителів, які намагалися осмислити взаємозв'язок громадянського суспільства та держави, особливе місце належить Аристотелю. У своїй фундаментальній праці «Політика» він уперше в історії суспільної думки здійснив системний аналіз походження та функцій держави. На його переконання, витoki державності слід шукати у найпростіших формах соціальних зв'язків, що виникають між господарями та рабами і забезпечують мінімально необхідну стабільність для існування спільноти. Саме на цих первинних відносинах ґрунтується подальша структура суспільної організації.

Аристотель вибудовує ієрархію форм спільності: на нижчому рівні стоїть сім'я, над нею - община, а найвищою формою є держава, яка постає як завершений і найдосконаліший тип людського співжиття. Важливою рисою його концепції є відмова від договірної теорії походження держави, яку пізніше розвивали мислителі Нового часу. На відміну від них, Аристотель вважав, що держава виникає не внаслідок угоди чи свідомого волевиявлення людей, а природно-історичним шляхом - як органічне продовження розвитку сім'ї та поселень. У його баченні держава є всеохоплюючою формою спілкування, що інтегрує індивідів у єдине політичне ціле та забезпечує найвищий рівень соціальної організації [2].

Аристотель розглядав державно-правову проблематику крізь призму ідеального розуміння держави як форми політичного спілкування вільних і рівних людей. У його концепції держава постає не як результат угоди чи штучного конструювання, а як природний продукт розвитку суспільних відносин, що досягає найвищої форми у полісі. Саме античний поліс, на думку мислителя, є завершеною моделлю соціальної організації, яка охоплює всі інші форми спілкування та забезпечує самодостатнє існування громадянської спільноти.

Визначаючи сутність держави, Аристотель наголошував, що її первинним елементом є не окремий індивід, а громадянин - учасник політичного життя, який бере участь у справах держави. У цьому контексті громадянське суспільство та держава для нього були фактично тотожними поняттями: держава є сукупністю громадян, тобто громадянським співтовариством. Така ототожненість держави й суспільства відображала специфіку античного полісного устрою, де політична організація не відокремлювалася від соціальної та культурної життєдіяльності, а інтегрувала всі її форми й прояви в єдине ціле [2].

У своїх основних працях - діалогах «Про державу», «Про закони» та трактаті «Про обов'язки» - Цицерон фактично ототожнює поняття держави та громадянського суспільства, продовжуючи традицію Аристотеля. Він визначав державу як *res publica* - «справу народу», що виникає природним шляхом завдяки властивому людям прагненню до об'єднання. Народ, за його концепцією, становить «об'єднання багатьох людей, пов'язаних між собою злагодою у питаннях права та спільності інтересів», а головною метою держави є охорона майнових інтересів громадян.

Цицерон підкреслював подвійний характер держави: вона є водночас природним організмом і штучним утворенням, «народною установою», що забезпечує впорядкованість суспільного життя. Важливою складовою його концепції є ідея природної рівності всіх людей, яка доповнюється переконанням у доступності мудрості для кожного, хто має можливість здобути освіту. Таким чином, у Цицерона держава постає як інституція, що поєднує природні засади людського співжиття з раціональною організацією суспільного порядку [67].

Узагальнюючи концептуальні підходи античних мислителів до проблеми держави та громадянського суспільства, можна стверджувати, що специфіка античної демократії полягала у відсутності чіткого розмежування між цими двома сферами. Соціум функціонував як єдина цілісність, у якій

громадянська структура фактично збігалася з державною організацією. У цьому контексті держава не виступала зовнішньою силою, що підпорядковує собі суспільство, а навпаки - сама розчинялася у громадянській спільності, стаючи її органічним продовженням.

Оригінальність і самобутність політичних поглядів Н. Макіавеллі полягає в тому, що він одним із перших мислителів раннього Нового часу чітко розмежував державу та суспільство. У своєму головному творі «Державець» він наголошував, що правитель не має права зловживати владою чи порушувати майнові та особисті права своїх підданих. У його концепції простежується зародження уявлення про громадянське суспільство як спільність людей, здатну протистояти державі, яка прагне обмежити будь-яку самодіяльність громадян задля утвердження власного панування.

На відміну від античних мислителів, для яких суспільство й держава були єдиною цілісністю - полісом, що інтегрував усі форми людської життєдіяльності, - Н. Макіавеллі заклав підвалини для нового бачення: держава і громадянське суспільство можуть перебувати у відносинах напруження та навіть протистояння. Саме ця ідея стала важливим кроком у розвитку європейської політичної думки, адже вона відкривала шлях до розуміння суспільства як автономного простору свободи, який не зводиться до державної організації [67].

У політичній філософії Т. Гоббса держава постає як результат домовленості між людьми, які, прагнучи уникнути хаосу природного стану, добровільно передають свої права верховній владі. Т. Гоббс трактує державу як «штучну особу», що концентрує силу та засоби для забезпечення миру й загального захисту. У його концепції укладення суспільного договору означає перехід індивідів у цивільний стан, де вони остаточно відмовляються від можливості змінювати форму правління чи виходити з-під влади суверена.

Гарантом дотримання суспільного договору виступає саме держава, яка отримує необмежені права для підтримання порядку. Такий підхід був цілком

узгоджений із інтересами соціальних груп, що брали участь в англійській революції XVII століття, адже він легітимізував сильну централізовану владу як необхідну умову стабільності. У трактуванні Т. Гоббса свобода можлива лише тоді, коли люди передають право розпоряджатися нею монарху, який уособлює єдину волю політичного організму.

На відміну від концепції Т. Гоббса, Дж. Локк розглядав співвідношення держави, суспільства та особистості принципово інакше. У його баченні держава не є самодостатнім утворенням, а підпорядковується суспільству, яке, своєю чергою, ґрунтується на автономії та правах особистості. Відтак падіння державної влади не означає знищення суспільства, адже суспільство зберігає здатність створювати нові форми політичної організації.

Згідно з Дж. Локком, держава має діяти виключно з метою охорони природних прав людини - життя, свободи та власності. Вона не може бути більш могутньою, ніж особистість, оскільки саме особистості формують суспільство, а суспільство, у свою чергу, створює державу. Така концепція підкреслює пріоритетність індивіда та його прав у політичному житті, а також закладає підвалини для ліберальної традиції, де держава розглядається як інструмент забезпечення свободи, а не як абсолютна влада над громадянами [67].

Жан-Жак Руссо послідовно відстоював ідею суверенності народної волі, виходячи з принципу, що єдиним джерелом влади може бути лише народ. У його концепції держава повинна функціонувати як постійно діючий механізм плебісцитарного ухвалення рішень, де суспільно-політичні проблеми вирішуються безпосередньо громадянами. Такий підхід протиставлявся традиційній теорії розподілу влади, адже Жан-Жак Руссо вважав, що справжня демократія можлива лише за умови безпосередньої участі народу у здійсненні влади.

Для французького мислителя поняття «громадянське суспільство» і «держава» були фактично тотожними, оскільки він розглядав їх як єдину

політичну спільність, що забезпечує реалізацію загальної волі. Головною ознакою громадянського суспільства Жан-Жак Руссо вважав участь кожного громадянина у державних справах та безумовне верховенство народу. У його баченні демократія не зводиться до інституційної форми правління, а є вираженням колективної волі, яка інтегрує індивідів у політичне ціле та гарантує рівність і свободу[67].

Представники теорії суспільного договору акцентували увагу на фундаментальному протистоянні між громадянським суспільством, що уособлює приватний інтерес, та державою, яка репрезентує інтерес загальний. Їхні концепції були спрямовані на пошук оптимальної моделі поєднання свободи особи з її свідомим самообмеженням задля збереження суспільної злагоди. У цьому контексті особливого значення набувала тема індивідуалізму, яка так чи інакше простежується у працях Томаса Гоббса, Джона Локка, Жан-Жака Руссо, Шарля Монтеск'є та інших мислителів. Вона відкривала шлях до осмислення прав і свобод людини як громадянина - члена суспільства, що має власну автономію й не зводиться до підлеглості державі.

Таким чином, суспільний договір у класичній політичній філософії постає не лише як механізм утворення держави, але й як концептуальна рамка для визначення меж між приватним і публічним, індивідуальним і колективним, свободою та владою. Саме ця напруга між особистістю, суспільством і державою стала одним із ключових питань європейської політичної думки, що визначає її актуальність і сьогодні.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

2.1 Інституційний розвиток громадських організацій

З проголошенням незалежності України та демонтажем тоталітарної системи суспільний простір відкрився для динамічного розвитку різноманітних громадських організацій, які поступово перетворилися на один із ключових інструментів формування демократичного політичного режиму. Прийняття у 1992 році закону «Про об'єднання громадян» створило правові передумови для інституційного становлення цього сектору, і вже на початку 1990-х кількість організацій сягнула близько двадцяти тисяч. Здавалося, що така законодавча база забезпечує достатні умови для їхнього подальшого зростання.

Однак у наступні роки виявилось, що розвиток громадських організацій, які здійснюють суспільно корисну діяльність і не мають на меті отримання прибутку, значно уповільнився. Причиною цього стала суперечність між українським законодавством та європейськими нормами у сфері регулювання діяльності громадських організацій. Нинішня нормативна база в Україні залишається не створює стимулів для розбудови цього сектору за рахунок внутрішніх ресурсів. У результаті громадські організації, що мали б бути рушійною силою демократичних перетворень, опинилися в умовах обмежених можливостей для сталого розвитку.

У демократичних країнах Заходу для позначення широкого спектра недержавних і неприбуткових організацій усталилися два терміни - неурядові організації, та неприбуткові організації. До цієї категорії належать різноманітні об'єднання, товариства, фонди, установи, благодійні організації та інші юридичні особи, які не входять до складу державних структур і не підпорядковуються органам влади, окрім випадків, визначених законом. Їхня діяльність не спрямована на отримання прибутку з метою його розподілу між

учасниками, засновниками чи кредиторами, а має суспільно корисний характер. Водночас зазначені терміни не охоплюють політичні партії, професійні спілки, кооперативи, створені для отримання прибутку, а також релігійні організації.

До неприбуткових організацій може належати надзвичайно широкий спектр інституцій, які відрізняються як за сферою діяльності, так і за організаційно-правовою формою та порядком створення. Саме виходячи з такого визначення, у демократичних країнах цей сектор охоплює громадські організації (об'єднання громадян, або ж асоціації у західній традиції), фонди, установи чи навіть корпорації, діяльність яких не спрямована на отримання прибутку, а має суспільно корисний характер.

Такі організації нерідко виконують функції, які не здатні забезпечити приватні ініціативи через відсутність економічної вигоди, або ж державні та муніципальні органи влади, для яких витрати на надання відповідних послуг були б непропорційно високими. Завдяки цьому неприбуткові структури стають важливим механізмом задоволення суспільних потреб, заповнюючи прогалини між ринком і державою.

Різноманіття організаційно-правових форм у цьому секторі створює сприятливі умови для його активного розвитку та розширення сфер діяльності, що в кінцевому підсумку працює на благо всього суспільства.

В Україні законодавство, не в повній мірі регулює діяльність неприбуткового сектора, а сам понятійний апарат залишається суперечливим. Це значною мірою пояснюється тим, що над усім сектором продовжує тяжити традиція «громадських організацій», адже саме цей термін закріплений у Конституції у доволі вузькому значенні - як асоціація чи об'єднання громадян, створене для реалізації або захисту їхніх прав та законних інтересів.

Сучасна практика формування громадянського суспільства та становлення його інститутів в Україні демонструє наявність певних деформацій. Йдеться насамперед про взаємну недовіру між владою та

недержавними організаціями, а також про обмежений вплив останніх на суспільні процеси. Причини цього можна умовно згрупувати за кількома напрямками - правовим, інституційним та соціокультурним.

Як феномен, громадянське суспільство постає особливим типом соціальної взаємодії, тобто формою самоорганізації міжсуб'єктних відносин. Його якісними ознаками є довіра, взаємодопомога, толерантність, здатність до кооперації, віра людей у власні сили, орієнтація на громадські справи та почуття відповідальності. Тому, оцінюючи рівень розвиненості громадянського суспільства в Україні, необхідно враховувати не лише інституційний та функціональний виміри, а й соціокультурний аспект, а також послідовність і тривалість процесу його становлення.

У країнах ЄС діяльність організацій громадянського суспільства охоплює практично всі сфери життя - від економіки та політики до науки, культури й освіти. Там сформувалася розгалужена мережа молодіжних, професійних, дитячих, жіночих, ветеранських, релігійних та навіть елітарних клубних організацій, а також аналітичних центрів, які виконують роль інтелектуальних лабораторій для вироблення стратегій розвитку. Саме громадські організації становлять основу громадянського суспільства й виступають вирішальним стабілізуювальним чинником, гарантом демократичного поступу.

Особливе місце посідають так звані інституційні інвестори, що не належать ані до державного, ані до комерційного сектору. Це пенсійні та благодійні фонди, фонди культури й науки, університети з їхніми допоміжними структурами, а також біржі. Вони забезпечують значну частку світового венчурного капіталу, створюючи фінансову основу для інноваційного розвитку та підтримки суспільно корисних ініціатив. Таким чином, багатофункціональність і різноманітність громадських організацій у західних країнах не лише формує міцний каркас громадянського суспільства, а й гарантує його стійкість у довгостроковій перспективі.

З огляду на світовий досвід, громадські організації в Україні мають посісти роль проміжної ланки між державою та громадянином. Їхнє головне завдання полягає у відстоюванні інтересів пересічної людини, а також у лобіюванні ключових позицій окремих соціальних груп чи прошарків. Саме свобода асоціацій і повага до прав таких організацій створюють для держави можливість гармонійно поєднувати інтереси різних сегментів суспільства, що є фундаментом політичної та соціальної стабільності.

Оцінюючи суспільну роль громадських інституцій, можна дійти висновку, що від їхнього «самопочуття» та динаміки розвитку - як кількісного, так і якісного - значною мірою залежатимуть траєкторії розвитку суспільства у XXI столітті. У країнах пострадянського простору «третій сектор» змушений виконувати функцію творення громадянського суспільства у надзвичайно прискореному темпі, компенсуючи історичні прогалини та інституційні слабкості.

В українському контексті політичний спектрограф чітко окреслює наміри громадських організацій. Хоча вони нерідко виявляються суперечливими, проте здебільшого орієнтуються на визначені політичні напрями, що свідчить про їхню інтегрованість у процеси суспільної трансформації та формування демократичної культури.

Сучасний процес формування громадянського суспільства та становлення його інститутів в Україні супроводжується помітними змінами, що істотно впливають на якість цього розвитку. Найбільш очевидними є взаємна недовіра між владою та громадськими організаціями, а також обмежений суспільний вплив останніх. Причини такої ситуації багатогранні й можуть бути умовно згруповані за кількома напрямками.

У політичному вимірі ключовим чинником є сприйняття державної влади багатьма громадськими організаціями як опонента. Це формує атмосферу конфронтації, у якій «третій сектор» нерідко позиціонує себе як опозицію до державних інституцій. Водночас така позиція має подвійний

характер: з одного боку, вона відображає природну функцію громадських організацій - лобіювати інтереси певних соціальних груп перед владою; з іншого - перетворює їхню діяльність на постійне протистояння, що ускладнює конструктивний діалог.

З огляду на це, опонування державним органам у процесі захисту прав та інтересів громадян є цілком легітимним і необхідним. Проте воно має здійснюватися в межах демократичної взаємодії, де конфлікт інтересів не руйнує систему, а навпаки - стимулює її до пошуку балансу та вироблення більш ефективних рішень.

Громадські організації в українському контексті не слід розглядати як деструктивну опозицію владі. Йдеться радше про необхідність конструктивного пошуку діалогу, адже у процесі формування образу «влади-ворога» вони часто нехтують можливостями співпраці з державними інституціями. Водночас сама влада схильна сприймати опозиційні громадські структури виключно як джерело конфронтації, не беручи до уваги їхні конструктивні пропозиції. У результаті виникає замкнене коло, в якому сторони не чують одна одну й не прагнуть до взаєморозуміння.

Додатковим чинником, що ускладнює взаємодію, є політизація громадських організацій у період виборчих кампаній. Основні політичні сили нерідко створюють під себе так звані «низові структури суспільної підтримки» - коаліції чи форуми громадських організацій. Такі утворення виконують роль імітації допомоги певним групам населення з боку політичної сили, що є доволі ефективним інструментом виборчої стратегії. Проте подібна практика підриває довіру до громадських організацій як самостійного актора громадянського суспільства, перетворюючи його на інструмент політичної технології.

Деякі політичні сили в Україні намагаються позиціонувати себе як захисники інтересів усього «третього сектору». У такій політичній грі головною ставкою стає авторитет влади та, відповідно, імідж держави, яка цю

владу уособлює. За відсутності у громадських організацій належного розуміння проти політичних маніпуляцій вони легко перетворюються на інструмент у руках деструктивних сил, що використовують їх у боротьбі за владу. Це не лише підриває довіру до громадського сектору, а й створює ризики для стабільності демократичного процесу, адже громадські організації замість виконання своєї суспільно корисної ролі можуть бути втягнуті у виборчий процес.

Дослідження громадянського суспільства в Україні потребує уважного зіставлення формальних, відкрито задекларованих інститутів та реальних, прихованих практик суспільних взаємодій і обмінів. Особливу увагу слід звертати на відмінність між відносинами громадянського суспільства та його найближчими конкурентами - корпоративістськими й патронажно-клієнтелістськими моделями. Саме вони значною мірою зумовили те, що декларована демократія в сучасній Україні так і не змогла трансформуватися у дієву демократію.

У межах громадянського суспільства й досі відтворюються ті самі процеси, що й у суспільно-політичній системі загалом: інститути, створені формально, не мають істотного впливу на щоденну практику соціальних взаємодій з недостатнім рівнем політичної культури.

Інституційний рівень розвитку мережі громадських організацій в Україні, їхня суспільна вага та довіра з боку населення поки що не відповідають стандартам розвинених демократичних країн. Це значною мірою пояснюється історичною логікою їхнього формування, яка бере початок ще з періоду демократичних трансформацій кінця 1980-х років. Тоді громадські організації здебільшого виникали «згори» - за ініціативи та під патронатом окремих політично чи економічно активних осіб, котрі нерідко переслідували власні інтереси. Такий спосіб інституціоналізації не був результатом природної самоорганізації соціальних груп, а радше відображав прагнення окремих еліт до розширення власного впливу.

Наслідком цього стала ключова вада створених структур - відсутність широкої масової підтримки. Саме тому вони виявилися неспроможними повноцінно виконувати свої базові завдання: виявляти суспільні інтереси, узгоджувати їх та цивілізовано відстоювати у відносинах із владою. У результаті громадські організації мали недостатньо впливу на реалізацію державної політики.

Можна констатувати, що недостатня увага держави до громадських організацій зумовлена низкою системних проблем, які істотно гальмують розвиток цього сектора. Насамперед йдеться про брак людських ресурсів, особливо фахівців високої кваліфікації, без яких неможливо забезпечити ефективну діяльність. Другою серйозною перешкодою є нестабільність фінансування: чимало організацій змушені припиняти роботу або існують лише формально, «на папері». Постійний пошук джерел фінансової підтримки нерідко штовхає їх до зближення з бізнесовими чи державними структурами, що призводить до втрати незалежності та автономності позиції.

Не менш важливою проблемою є слабка розвиненість горизонтальних зв'язків між самими громадськими організаціями. Кожна з них займає власну нішу, діє самостійно й практично не інтегрується у ширші мережі співпраці, що обмежує можливості для обміну інформацією та проведення спільних заходів. Додатковим негативним чинником виступає практика створення організацій під конкретну політичну особу, що знижує рівень довіри до них як до незалежних інституцій громадянського суспільства. Нарешті, вплив громадських організацій на процеси підготовки, супроводу та ухвалення рішень урядом і місцевими органами влади залишається слабким: лише окремі структури здатні реально брати участь у формуванні державної політики.

Сукупність цих особливостей пояснює, чому громадські організації в Україні ще не стали повноцінним партнером держави та суспільства у процесі демократичних перетворень. За таких умов особливого значення набуває формування належних правових та інституційних засад для становлення

громадянського суспільства, а також підтримка різних типів громадських організацій, діяльність яких спрямована на утвердження демократичних цінностей. Не менш важливою є координація роботи місцевих органів виконавчої влади у сфері співпраці з громадськими організаціями, що дозволило б перетворити їх на реальних учасників суспільного діалогу.

Отже, ключовим завданням залишається законодавче врегулювання механізмів взаємодії між громадськими організаціями та державними інституціями. Саме воно є одним із найважливіших пріоритетів у процесі розвитку громадянського суспільства в Україні, адже без чітких правил і гарантій партнерства цей сектор не зможе виконати свою роль у демократичних перетвореннях.

2.2 Правові аспекти функціонування громадських організацій

З проголошенням незалежності Україна вступила в нову фазу свого розвитку, що охопила всі сфери суспільного життя, а передусім - правову. Демократична трансформація держави та суспільства виявилася неможливою без ґрунтового науково-теоретичного забезпечення, яке мало б надати концептуальні орієнтири для реалізації політично задекларованих і конституційно закріплених цілей. У цьому контексті особливе значення набувають нормативно-правові норми, що регулюють функціонування громадських організацій.

Важливим чинником демократичного розвитку є діяльність громадських об'єднань, які тією чи іншою мірою включаються в політичне життя, вступають у взаємодію з державою - як у формі співробітництва, так і в умовах конфлікту інтересів. Ці взаємовідносини мають правовий характер, адже об'єднання громадян постають як добровільні формування, створені на основі спільності інтересів для реалізації прав і свобод своїх учасників. До них належать політичні партії, соціально-економічні та культурні організації, масові рухи, асоціації, релігійні громади. Проте центральне місце серед них посідають політичні партії та громадські організації, які визначають динаміку суспільно-політичного процесу та формують основу громадянського суспільства в незалежній Україні.

Політична партія в українському суспільстві постає як добровільне об'єднання громадян, яке виражає інтереси певних соціальних груп і прагне здобути та утримати державну владу. Її діяльність спрямовується програмою та статутом, що визначають політичні цілі та способи їх реалізації. Членами партії можуть бути виключно громадяни України, а офіційне визнання та легалізація партії здійснюється через реєстрацію в Міністерстві юстиції України. Таким чином, політична партія є інституційною формою участі громадян у політичному процесі та впливу на державну політику.

Громадська організація, на відміну від партії, створюється для досягнення особистих чи суспільно значущих цілей і функціонує на принципах самоорганізації, самоврядування та самофінансування. Це можуть бути спілки, товариства, групи чи інші об'єднання, які не засновані державою або міждержавними угодами. Прикладом є профспілки, що об'єднують людей за професійною ознакою та діють на основі добровільного вибору їхніх членів, без потреби у спеціальному дозволі. В Україні громадські організації можуть реєструватися як у Міністерстві юстиції, так і в місцевих органах виконавчої влади чи виконавчих комітетах рад різних рівнів. Важливим принципом є рівність усіх громадських об'єднань перед законом, що гарантує однакові правові умови їхньої діяльності.

Держава у взаєминах з громадськими організаціями виступає як гарант правового порядку та водночас як регулятор їхньої діяльності. Вона визначає юридичні норми, що встановлюють процедуру офіційного визнання таких об'єднань шляхом реєстрації, надає їм ідентифікаційні коди та забезпечує дотримання їхніх прав і законних інтересів. Одночасно держава здійснює контроль за відповідністю діяльності громадських організацій їхнім статутам: прокуратура наглядає за дотриманням законності, а фінансові та податкові органи контролюють джерела надходжень, їхні розміри та сплату податків.

У випадку порушення законодавства передбачена відповідальність уповноважених осіб об'єднань. Водночас держава не втручається у внутрішню діяльність громадських організацій, адже вони не є об'єктами державного управління. Навпаки, вона створює сприятливі умови для їхнього функціонування: може наділяти їх пільгами, звільняти від оподаткування або надавати фінансову підтримку у вигляді дотацій і коштів. Таким чином, держава поєднує функції контролю та захисту з політикою сприяння, забезпечуючи баланс між правовим регулюванням і свободою громадських організацій.

Громадські організації в Україні мають широкий спектр можливостей для участі у суспільно-політичному житті та взаємодії з державою. Вони можуть долучатися до вирішення економічних, соціальних і культурних завдань, співпрацюючи з органами влади у виробленні спільних політичних рішень. Показовим прикладом є діяльність “Спілки лідерів місцевої і регіональної влади України”, яка у 1999 році разом із Президентом підписала “Декларацію про державну регіональну політику”, спрямовану на реформування державного устрою.

Такі об’єднання беруть участь у політичних процесах через створення спільних комісій із державними органами, а також у формуванні представницьких органів влади - висуваючи кандидатів, проводячи передвиборну агітацію та фактично виступаючи суб’єктами реалізації державної політики. Вони можуть бути залучені й до правотворчої роботи, наприклад, укладати колективні договори, а також подавати пропозиції до органів влади, зокрема через народних депутатів ініціювати законопроекти у Верховній Раді України.

Окремі громадські організації мають право виступати суб’єктами контрольної-наглядової діяльності: складати протоколи про адміністративні правопорушення чи діяти як громадські інспектори охорони природи. Важливою формою їхньої активності є проведення масових заходів - демонстрацій, мітингів, акцій протесту чи підтримки. Нарешті, вони виконують функцію захисту прав своїх членів у державних органах, забезпечуючи представництво інтересів громадян у правовому полі.

Громадські організації в Україні мають чітко визначені правові межі своєї діяльності, що закріплені в Конституції та законодавстві. Вони не можуть втручатися у функціонування інших об’єднань, адже кожне з них має власну сферу інтересів і автономію. Заборонено також втручання у роботу державних органів та посадових осіб: політичні партії, наприклад, не мають права створювати свої організаційні структури в органах виконавчої чи

судової влади, у виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах (стаття 37 Конституції України) [38].

Крім того, громадським організаціям заборонено мати воєнізовані формування, що могло б становити загрозу демократичному порядку та національній безпеці. Вони не можуть підміняти діяльність комерційних організацій, ставити собі за мету отримання прибутку чи створюватися виключно з цією метою. Таким чином, законодавство чітко окреслює рамки, у яких громадські організації можуть діяти, забезпечуючи баланс між свободою самоорганізації громадян і захистом суспільних та державних інтересів.

В Україні законодавство чітко визначає межі допустимої діяльності громадських організацій. Забороняються ті об'єднання, чії програмні цілі або практичні дії спрямовані проти основ державності: ліквідації незалежності, насильницької зміни конституційного ладу, порушення суверенітету чи територіальної цілісності країни. Так само неприпустимими є дії, що підривають безпеку держави, мають на меті незаконне захоплення влади або поширюють ідеї війни та насильства.

Окремо підкреслюється заборона на діяльність організацій, які розпалюють міжетнічну, расову чи релігійну ворожнечу, посягають на права і свободи людини чи становлять загрозу здоров'ю населення. Усі ці положення закріплені у статті 37 Конституції України. Важливо, що рішення про заборону діяльності громадських організацій ухвалюється виключно в судовому порядку, що гарантує дотримання принципів правової держави та захист від свавільного втручання органів влади [38].

Громадські організації функціонують у межах правового режиму, який визначає держава. Якщо держава постає як суверенна політична організація всього народу, то громадські організації є лише учасниками процесу здійснення політичної влади, а не її носіями. Вони мають статус недержавних і

некомерційних структур, що принципово відрізняє їх від організацій, створених для отримання прибутку.

Критерій поділу на комерційні та некомерційні організації полягає саме у визначенні мети діяльності: чи спрямована вона на одержання прибутку, чи ні. Ця відмінність має важливе значення у сфері оподаткування. Некомерційні організації користуються певними пільгами, можуть бути повністю звільнені від сплати податків або отримувати фінансову підтримку від держави у вигляді дотацій і коштів. Таким чином, держава створює сприятливі умови для їхнього існування, визнаючи їхню роль у розвитку громадянського суспільства та забезпеченні балансу між політичною владою і суспільними інтересами.

Громадські організації в Україні діяли в межах Закону «Про об'єднання громадян», який уже давно втратив актуальність і не відповідав сучасним реаліям. Цей нормативний акт не враховував специфіку взаємин між державою та громадськими організаціями, що створює правові прогалини й ускладнює практичну реалізацію демократичних принципів.

Показовим є приклад із легалізацією об'єднань громадян. Частина перша статті 14 передбачає два способи їхнього офіційного визнання: реєстрацію та повідомлення про заснування. Однак стаття 17, яка регулює другий спосіб, фактично обмежується лише вимогою подати письмове повідомлення, не встановлюючи чіткої процедури чи додаткових гарантій. Практика засвідчує, що такої регламентації недостатньо для забезпечення прозорості та правової визначеності.

Згідно з законом, у випадку легалізації шляхом повідомлення об'єднання вважається офіційно визнаним із моменту отримання відповідного документа органом легалізації. Водночас стаття 16 передбачає можливість відмови у легалізації лише в процедурі реєстрації, тобто перший спосіб має більш складний і контрольований характер. Після легалізації питання ліквідації об'єднання вирішується відповідно до його статуту або за рішенням суду (ч. 3 ст. 19).

Таким чином, законодавча база, що регулює діяльність громадських об'єднань, залишається фрагментарною та морально застарілою. Вона потребувала оновлення, аби забезпечити належний баланс між свободою самоорганізації громадян і вимогами правового порядку, а також створити чіткі та справедливі механізми легалізації й контролю за діяльністю таких інституцій.

Закон України «Про громадські об'єднання» став важливим етапом у модернізації правової бази, що регулює діяльність інститутів громадянського суспільства. Він визначає правові та організаційні засади реалізації конституційного права на свободу об'єднання, встановлює порядок створення, реєстрації, функціонування та припинення громадських об'єднань. Прийнятий Верховною Радою 22 березня 2012 року, цей закон набув чинності з 1 січня 2013 року, замінивши попередній Закон «Про об'єднання громадян», який уже не відповідав сучасним потребам демократичного розвитку.

Його поява означала перехід до більш системного та прозорого регулювання діяльності громадських організацій, політичних партій та інших форм самоорганізації громадян. Закон закріпив нові принципи легалізації, розширив гарантії свободи об'єднання та створив правові умови для більш ефективної взаємодії громадських інституцій із державою. Таким чином, він став ключовим інструментом у формуванні сучасної моделі громадянського суспільства в Україні.

В українському законодавстві простежується тенденція до використання різноманітних термінів для позначення недержавних організацій, що фактично створює термінологічну строкатість і правову невизначеність. У різних нормативних актах закріплюються поняття «громадські формування», «громадські природоохоронні формування», «політичні формування», «громадські об'єднання», «фонди», «науково-технічні товариства» тощо. При цьому їхня правова природа не розкривається належним чином, що ускладнює як теоретичне осмислення, так і практичне застосування цих категорій.

Подібна множинність термінів не завжди виправдана, адже вона не лише ускладнює розуміння законодавства, але й негативно впливає на якість правового регулювання суспільних відносин у сфері діяльності громадських організацій. Це призводить до фрагментарності правової системи, коли одна й та сама соціальна реальність описується різними поняттями без єдиної концептуальної узгодженості.

Аналогічна проблема спостерігається і в регулюванні порядку створення та набуття правоздатності юридичних осіб: законодавець застосовує різні підходи, що породжує правову невизначеність і ускладнює практику правозастосування. У результаті виникає потреба у систематизації та уніфікації термінології, яка б забезпечила чіткість, узгодженість і прозорість правового поля для діяльності громадських організацій.

Проблема розмежування понять «об'єднання громадян» та «громадське формування» є однією з найбільш дискусійних у сфері правового регулювання діяльності недержавних інституцій. Термін «об'єднання громадян» тривалий час використовувався у надто широкому значенні - як позначення будь-яких громадських, недержавних, неурядових, самоврядних і неприбуткових утворень. Це спричинило плутанину, адже фактично він охоплював різні за природою та функціями організації, які потребували окремого правового визначення.

Об'єктивною причиною такої ситуації була відсутність цілісного законодавчого акта, що комплексно врегульовував би діяльність недержавних організацій. Закон України «Про об'єднання громадян» мав обмежене призначення - забезпечити реалізацію конституційного права громадян на свободу об'єднання. Він не був розрахований на регулювання всього спектра питань, пов'язаних із функціонуванням неприбуткових юридичних осіб.

Саме тому численні законопроекти, які подавалися як спроби «удосконалення» чинного закону, фактично прагнули охопити набагато ширший масив проблем - від правового статусу фондів і асоціацій до

механізмів фінансування та взаємодії з державою. Проте ці ініціативи часто не спиралися на глибокий аналіз реальних труднощів і не враховували потреби системної уніфікації термінології. Як наслідок, вони не могли забезпечити якісного покращення законодавства, а лише поглиблювали строкатість і правову невизначеність у сфері діяльності громадських організацій.

Важливо наголосити, що регулювання діяльності недержавних і неприбуткових організацій в Україні здійснюється не лише на рівні законів, а й через систему підзаконних нормативно-правових актів. Саме вони деталізують процедури створення, реєстрації та функціонування таких інституцій, проте водночас породжують додаткову складність у правозастосуванні. Правовідносини, що виникають на їхній основі, часто є неоднозначними, що потребує окремого, більш глибокого аналізу.

З огляду на це, доцільним видається унормування загального порядку створення та визначення правового статусу юридичних осіб шляхом внесення відповідних змін до законодавства. Такий підхід дозволив би усунути фрагментарність і забезпечити єдність правового поля для всіх форм громадських організацій.

Не менш важливим завданням є вироблення концепції співпраці між трьома ключовими секторами:

- державним (органи влади, місцеве самоврядування, бюджетні установи),
- підприємницьким (бізнес-структури),
- громадським (громадські організації).

Така концепція має стати основою для побудови сучасної моделі взаємодії, де кожен сектор виконує свою роль, але водночас доповнює інші. Це дозволить сформулювати більш ефективну систему управління суспільними процесами, засновану на партнерстві, прозорості та взаємній відповідальності.

РОЗДІЛ 3. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

3.1 Фактори формування інститутів громадянського суспільства

У ХХ столітті ідея громадянського суспільства отримала новий імпульс розвитку та поширення, особливо в умовах третьої хвилі демократизації, що охопила значну кількість країн світу. Сучасний стан цієї концепції можна охарактеризувати як справжній ренесанс, зумовлений новими реаліями суспільства загального добробуту та пошуками ефективних форм соціальної взаємодії й соціального захисту.

Інститути громадянського суспільства охоплюють широкий спектр соціальних структур - від громадських організацій, політичних партій і профспілок до церкви, сім'ї, закладів освіти, приватної власності та засобів масової інформації. Вони виконують низку ключових функцій: забезпечують можливості для самовираження та самоорганізації індивідів, захищають інтереси соціальних груп у конкурентному середовищі, нейтралізують руйнівний потенціал конфліктів, спрямовуючи протестну активність у впорядковане русло, підтримують стабільність суспільної системи та створюють умови для ефективного функціонування демократичної влади. Водночас ці інститути виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, зміцнюють їхню впевненість у власних силах і слугують опорою у можливому протистоянні з державою.

Громадянське суспільство постає як складна система, що ґрунтується на низці ключових елементів. Його існування передбачає наявність демократичної правової держави, яка забезпечує верховенство закону та створює умови для самоврядування громадських організацій і окремих індивідів. Важливим чинником є різноманітність форм власності та функціонування ринкової економіки, що гарантують свободу вибору й економічну автономію громадян.

Не менш значущими є плюралізм ідеологій та політичних поглядів, багатопартійність і відкритий доступ усіх громадян до участі в державних і суспільних справах. Громадянське суспільство передбачає взаємну відповідальність держави та громадян за виконання демократично ухвалених законів, а також розвиток політичної культури й свідомості, де права людини визнаються вищою цінністю порівняно з державними інтересами.

Важливим елементом є контроль суспільства за діяльністю державних органів, що забезпечує прозорість і підзвітність влади. До цього додається розвинена правова та соціальна структура, яка підтримує багатоманітність суспільно-правових ініціатив і створює умови для активної участі громадян у формуванні демократичного порядку.

Громадянське суспільство постає як складний і багатовимірний феномен, що має різні інтерпретації у науковій думці. Попри розмаїття трактувань, більшість дослідників сходяться на тому, що його поняття використовується для аналізу неполітичної частини суспільної системи й набуває сенсу лише за умови чіткого розмежування суспільства та держави. Водночас громадянське суспільство має власні якісні характеристики, які не дозволяють ототожнювати його з «людським суспільством» загалом - ані в історичному, ані в структурному, ані в культурному вимірах.

Структура громадянського суспільства охоплює кілька сфер. В економічному вимірі її елементами є недержавні підприємства - акціонерні товариства, орендні колективи, корпорації та інші добровільні об'єднання, що виникають з ініціативи громадян. Соціально-політична сфера включає родину, суспільні та політичні організації й рухи, органи місцевого самоврядування, а також незалежні засоби масової інформації. Нарешті, духовна сфера громадянського суспільства ґрунтується на свободі слова, автономності та незалежності творчих, наукових і культурних об'єднань від державних структур.

Дослідники визначають громадянське суспільство як особливу форму соціальної організації, що має низку характерних рис. Його сутність полягає у відокремленості від держави та існуванні власної структури, яка охоплює різноманітні асоціації й добровільні об'єднання людей. Такий суспільний лад відповідає принципам вільного обміну, де політична система і сама держава постають похідними від процесів, що відбуваються всередині громадянського суспільства. Важливим є утвердження безпосередніх і різноманітних інтересів, можливість їхнього вираження та реалізації, а також забезпечення реального життя на противагу умовному й формальному життю, яке уособлює держава.

До ключових ознак громадянського суспільства належать функціонування ринку, вільна конкуренція, відносини обміну діяльністю та її продуктами між незалежними власниками, безпосереднє спілкування людей, визнання громадянських прав як вищої цінності порівняно з державними законами, свобода особистості та ідеологічний плюралізм. Сукупність неpolітичних відносин і різноманітної діяльності людей регулюється безпосередньо самими громадянами, передусім через моральні норми.

Функціонально громадянське суспільство виступає як самоорганізований механізм виконання суспільних справ, як засіб соціалізації, що зменшує відчуженість індивідів і спрямовує їх на суспільно корисну діяльність. Воно створює сприятливе середовище для поширення громадянської політичної культури, яка зміцнює демократичний лад і робить процес демократизації незворотним. Водночас слід наголосити, що громадянське суспільство не здатне повноцінно реалізувати свої функції за відсутності хоча б одного з його базових атрибутів.

Атрибути громадянського суспільства окреслюють його як особливий простір соціальної взаємодії, що ґрунтується на публічності та автономності. Його формування передбачає наявність відкритого публічного простору, засобів і центрів комунікації, які забезпечують становлення сфери громадського життя та громадської думки. Важливим елементом є

організоване публічне життя вільних і рівних індивідів, права яких гарантовані конституцією та законами.

До структури громадянського суспільства належать незалежні від держави добровільні асоціації, автономність яких усвідомлюється як на індивідуальному, так і на колективному рівні. Його діяльність зорієнтована на громадські інтереси та публічну політику, що сприяє кооперації й солідарності між людьми. У цьому контексті особливого значення набуває спілкування, побудоване на взаємній довірі та дотриманні правових норм, адже саме воно забезпечує стійкість і життєздатність громадянського суспільства.

Ідея правової держави в українському конституційному контексті ґрунтується на принципах верховенства права та чіткому розподілі єдиної державної влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки, кожна з яких має визначені Конституцією повноваження та перебуває у стані взаємного врівноваження. Діяльність держави обмежується Основним Законом і чинними законами, що гарантує верховенство правових норм над політичною доцільністю.

Конституція наголошує на невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини, що означає неможливість примусу громадян до дій, не передбачених законом. Важливим елементом правової держави є гарантія права кожного громадянина на безпосереднє звернення до суду у випадку порушення його конституційних прав і свобод, що забезпечує реальний механізм їхнього захисту та утворює верховенство права як фундаментальний принцип демократичного ладу [38].

Важливим індикатором розвитку громадянського суспільства виступає діяльність так званого «третього сектора», що охоплює сукупність громадських організацій. Їхня кількість невпинно зростає, що свідчить про активізацію громадської ініціативи та розширення сфер суспільної участі. За офіційними даними, найбільшу частку серед громадських становлять благодійні фонди та організації, які забезпечують підтримку соціально

вразливих груп і сприяють розвитку культури солідарності. Друге місце посідають жіночі об'єднання, що відіграють значну роль у захисті прав жінок та утвердженні гендерної рівності.

До структури третього сектора також належать культурно-освітні та мистецькі організації, об'єднання національних меншин, молодіжні рухи, правозахисні групи, природоохоронні та релігійні організації. Окрему категорію складають об'єднання, що надають допомогу жертвам Чорнобильської катастрофи, літнім людям та особам з інвалідністю. Така багатоманітність свідчить про широку соціальну базу громадянського суспільства та його здатність реагувати на різні суспільні потреби, формуючи простір активної участі й взаємної підтримки.

А. Колодій наголошує, що для аналізу громадських організацій важливим є їхня класифікація, адже вона дозволяє окреслити загальну картину мережі горизонтальних зв'язків між членами суспільства та визначити рівень розвиненості форм суспільної активності. Одним із традиційних показників розвитку громадянського суспільства виступає рівень членства у громадських організаціях. За цим критерієм Україна значно поступається не лише країнам усталених демократій, а й державам Центральної Європи та посттоталітарним країнам Латинської Америки, що свідчить про недостатню інституційну укоріненість громадянського суспільства в українських реаліях [42].

Профспілки в Україні становлять чисельні та добре структуровані об'єднання громадян, які, за даними Міністерства праці та соціальної політики, охоплюють понад 23,5 мільйона осіб. Їхня роль у суспільстві є предметом дискусій, що відображають дві протилежні позиції. З одного боку, профспілки розглядаються як інститути, через які реалізуються права та свободи особистості, зокрема право на асоціації. У цьому контексті вони виступають гарантом демократії, продовжують традицію середньовічних корпорацій і втілюють ідею про те, що права та свободи людей і об'єднань мають бути

захищені від державного втручання, навіть попри всеосяжну компетенцію парламенту.

З іншого боку, існує критичний погляд, згідно з яким профспілки, виникнувши як потужний демократичний рух, згодом потрапили під вплив антиконкурентних доктрин. У боротьбі за власні привілеї вони нерідко підтримували політику, що суперечить принципам демократії та може призводити до її руйнування. Таким чином, профспілки залишаються суперечливим явищем: водночас інструментом захисту прав громадян і фактором, здатним обмежувати демократичний розвиток.

Сучасний профспілковий рух в Україні має всеохопний характер: він присутній у всіх регіонах держави, охоплює всі галузі економіки та функціонує на основі різних форм власності й господарювання. Важливою тенденцією останніх років є поява молодіжних і жіночих профспілок, що свідчить про зростання активності відповідних соціальних груп та їхнє прагнення до організованого захисту власних прав і інтересів. Це явище відображає загальну динаміку розвитку громадянського суспільства, де профспілки залишаються одним із ключових інститутів соціальної участі та демократичного самовираження.

Молодіжні рухи відіграють важливу роль у розвитку громадянського суспільства, адже вони здатні мобілізувати молодь для вирішення не лише політичних, а й соціальних, екологічних та релігійних проблем. У науковій літературі пропонується розглядати молодіжний рух як одну з найбільш динамічних і мінливих форм соціальної активності, що виявляється у соціально-політичних ініціативах молоді. Водночас він постає як засіб залучення молодого покоління до суспільних процесів через колективні форми самодіяльності, які можуть бути як організованими, так і неструктурованими, але завжди ґрунтуються на спільних інтересах. У більш вузькому значенні молодіжний рух визначається як система громадських об'єднань, створених молоддю.

Тривалий час в Україні домінувала концепція, що ототожнювала молодіжний рух із сукупністю організацій, залишаючи поза увагою неформальні форми активності, які насправді є значно потужнішими та впливовішими. Структурно молодіжний рух охоплює кілька підсистем, серед яких ключовими є організаційно-інституційна, регулятивна та інформаційна. Саме їхня взаємодія забезпечує життєздатність руху та його здатність впливати на суспільні процеси.

Сучасний етап розвитку молодіжного руху в Україні має якісно нові риси, що відрізняють його від попередніх форм. Йдеться насамперед про створення молодіжних партій, які стали важливим інструментом політичної участі молодого покоління. Нині майже всі провідні політичні сили мають власних молодіжних партнерів, що забезпечує їхній зв'язок із молоддю та сприяє залученню нових активних учасників до політичного процесу.

У сфері впливу цих партій перебувають численні молодіжні організації різного спрямування - культурні, національні, спортивно-виховні, наукові, громадські та громадсько-політичні. Така багатоманітність свідчить про розширення форм молодіжної активності та про прагнення молоді не лише брати участь у політичному житті, а й реалізовувати себе в соціальній, культурній та науковій сферах.

Виникнення жіночого руху в Україні стало закономірним результатом розвитку суспільних процесів та формування нових політичних і громадських структур. За даними Міністерства юстиції, сьогодні в країні діє понад сімсот жіночих організацій, серед яких тридцять чотири мають статус міжнародних та всеукраїнських. Ці об'єднання активно впливають на вдосконалення законодавства й механізмів, спрямованих на поліпшення становища жінок, а також прагнуть суспільного визнання жіночого руху як важливого чинника державотворення.

Жіночий рух в Україні має різні форми та масштаби. Він може бути всеукраїнським, регіональним або місцевим; за цілями - культурологічним,

гендерним чи феміністичним; за кількістю учасників - нечисленним або масовим; за місцем у політичному спектрі - лівим, правим чи центристським. Така багатовимірність свідчить про його динамічний характер і здатність адаптуватися до різних суспільних потреб та контекстів.

Сучасний етап розбудови громадянського суспільства в Україні визначається складним стратегічним завданням, яке має взаємопов'язані напрями. Передусім необхідно сформулювати чітке розуміння сутності, характеру та функцій громадянського суспільства з урахуванням національної специфіки його розвитку. Далі важливо розкрити потенціал інститутів громадянського суспільства у зміцненні продуктивності державної влади, показати їхню здатність доповнювати та коригувати діяльність політичних структур. Нарешті, потребує розробки комплекс практичних заходів, спрямованих на підтримку громадянського суспільства як механізму соціалізації держави та гаранта захисту прав і свобод громадян. Саме реалізація цих складових дозволить забезпечити сталий розвиток громадських організацій та утвердити громадянське суспільство як фундаментальну основу державотворення.

3.2 Перспективи і проблеми становлення громадянського суспільства в Україні

У сучасних умовах перспектива становлення та функціонування сталого громадянського суспільства визначається двома ключовими чинниками. З одного боку, йдеться про формування раціональної бюрократії, здатної не лише ефективно виконувати свої функції, а й сприяти розвитку суспільних процесів. З іншого — про підвищення рівня політичної культури населення, що забезпечує усвідомлену участь громадян у демократичному житті. У цьому контексті слушною є думка Ю. Габермаса, який наголошує, що інституалізована правом роль громадян має бути інтегрована у простір вільної політичної культури. Такий підхід підкреслює нерозривний зв'язок між правовими механізмами та культурними основами демократії, що разом формують підґрунтя для стійкого розвитку громадянського суспільства [11].

Громадянське суспільство покликане сприяти процесам децентралізації влади у соціальній, економічній, політичній та інформаційній сферах. Плюралізація влади виступає надійним гарантом його дієздатності та водночас формує підґрунтя для виховання демократичної політичної культури. Водночас українське суспільство ще не усвідомлює повною мірою цивілізаційної ролі громадянського суспільства. Якщо у західних країнах традиційне уявлення про громадянське суспільство як простір взаємодії держави та суспільства приватних власників поступилося місцем моделі вільних асоціацій, що створюють центри автономної комунікації та ґрунтуються на рівності громадян, то для України, спостерігаємо залежність громадських організацій від держави.

В українському суспільстві досі не сформувалися окремі соціальні групи, здатні виконувати ключові громадянські функції. Інтелектуальна еліта залишається інертною та недостатньо самостійною, а суспільство загалом не виступає повноцінним опонентом державної влади. Причина цього полягає не стільки в авторитарності самої влади, скільки у невмінні більшості

громадянських об'єднань повною мірою скористатися наданими свободами. Розвинене громадянське суспільство є необхідною умовою демократичного розвитку, адже саме воно забезпечує ефективний контроль суспільства над бюрократією та створює механізми стримування державної влади.

У взаємодії громадянського суспільства та держави можна виокремити два основні напрями. Перший полягає в тому, що держава розглядається як функція громадянського суспільства. У межах цього підходу існують різні теорії: концепція переважаючої ролі держави («державники»), ідея рівного партнерства («суспільний договір») та модель пасивної ролі держави («нічний сторож»). Другий напрям виходить із припущення про тимчасовий характер держави. Відповідно до нього, утвердження постулату про швидке відмирання держави та її поступову заміну суспільним самоуправлінням фактично означало б знищення громадянського суспільства як окремої системи.

Кожна з цих теорій має свої переваги й недоліки, проте їхнє протиставлення призводить до негативних наслідків. Зокрема, воно загострює суперечності між державою та громадянським суспільством, які опиняються у стані постійної боротьби. Така конфліктність свідчить про складність пошуку оптимальної моделі взаємодії, що водночас забезпечувала б ефективність державної влади та життєздатність громадянського суспільства.

В Україні й досі тривають дискусії щодо впливу держави та балансу сил між владою і суспільством. Значна частина громадян сприймає державу як силу, якій не довіряє, хоча водночас поділяє утопічне переконання, що саме державними засобами можливо створити нове громадянське суспільство. Така позиція поєднується з традиційною надією на мудрого лідера який, прийшовши до влади, здатен справедливо й демократично владнати всі проблеми.

Насправді державна влада може відігравати важливу роль у становленні громадянського суспільства, проте її можливості залишаються обмеженими без активної ініціативи народу. Лише поєднання інституційних зусиль

держави та самодіяльності громадянських організацій здатне забезпечити реальний розвиток демократичного політичного процесу.

Ефективність організації громадянського суспільства в Україні визначається тим, наскільки держава та суспільство здатні забезпечити умови, вільні від чинників, що породжують дестабілізацію у різних сферах життєдіяльності соціального організму. Вирішальною передумовою утвердження національної державності є дотримання законів існування системи, їхнє осмислення та створення умов для природного функціонування, що унеможлиблює руйнівні процеси. Саме це становить основу збереження незалежності держави, суспільства та кожного громадянина.

Насильство, як засіб відновлення втраченої рівноваги, може мати лише короточасний ефект, проте в довгостроковій перспективі воно неминуче породжує ескалацію та заводить суспільство у глухий кут. Досвід переконує, що справжня стабільність досягається не силовими методами, а через пошук природного шляху розвитку громадських організацій. Цей шлях має ґрунтуватися на внутрішніх передумовах, водночас враховувати сучасні здобутки людської цивілізації та створювати простір для неантагоністичного розвитку української державності.

Становлення громадянського суспільства у суверенній національно-демократичній державі Україна є завданням сучасності. Досвід цивілізованих країн переконує, що цей процес завжди тривалий і складний, адже справжнє громадянське суспільство може існувати лише там, де функціонує ефективна, конкурентоспроможна й соціально орієнтована економіка. Саме рівень економічної результативності визначає місце держави у світовому співтоваристві та її здатність забезпечити належні умови для розвитку громадських організацій.

В українських реаліях побудова громадянського суспільства потребує кількох ключових кроків. По-перше, це підвищення політичної культури населення та створення нових можливостей для участі громадян в управлінні

державними й суспільними справами. По-друге, активізація процесів роздержавлення у різних сферах життя та формування справжніх інститутів громадянського суспільства - як ринкових, так і неринкових: благодійних фондів, споживчих товариств, клубів за інтересами, асоціацій. По-третє, постійне удосконалення механізмів зворотного зв'язку між суспільством і державою, розширення сфери юридичного захисту прав і свобод людини, утвердження поваги до права та закону.

Не менш важливим є виховання природного патріотизму, що ґрунтується на повазі до історико-культурної спадщини, а також зміцнення свободи інформації та відкритості суспільства через широкі зв'язки із зовнішнім світом. Лише за умови піднесення рівня суспільної свідомості та подолання соціальної пасивності демократія стає не формальною процедурою, а способом життя. Вміння користуватися її благами й готовність до постійного удосконалення політичної системи відповідно до змін історичних умов - ось справжня основа становлення громадянського суспільства в Україні.

Відповідно до змісту конституційних норм, насамперед закріплених у статті 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Ця норма не лише визначає фундаментальні пріоритети суспільного розвитку, а й задає орієнтири для державної політики. Частина четверта тієї ж статті проголошує, що права і свободи людини та їхні гарантії становлять зміст і спрямованість діяльності держави, яка несе відповідальність перед кожним громадянином. Таким чином, основним обов'язком української держави є утвердження та забезпечення автономії індивіда, його прав і свобод, що формує основу демократичного правопорядку та визначає легітимність державної влади.

Таким чином, у конституційному вимірі утверджується принцип, що держава існує не заради себе, а заради людини. Йдеться про обов'язок держави створювати правові умови для реалізації законних приватних

інтересів громадян, інтегрувати їх у структуру суспільних відносин та спрямовувати розвиток країни у прогресивному й екологічно безпечному руслі. Забезпечення інтересів людини, її майнових і особистих немайнових прав - передусім гідності, свободи та рівності - визнається Конституцією кінцевою духовною та інтелектуальною метою української держави й суспільства. Саме ця мета визначає легітимність влади та окреслює стратегічний сенс існування сучасної української державності.

В умовах перехідного часу, який переживає Україна, необхідним є утвердження такої концепції співвідношення особи, суспільства і держави, що здатна не лише змінити сучасний менталітет, а й сприяти формуванню вільної особистості з високим рівнем політичної, економічної та правової культури. Йдеться про людину, яка усвідомлює власну цінність і гідність та здатна реалізовувати себе як активний учасник суспільного життя.

Ця концепція виходить із того, що епіцентром громадянського суспільства є людина, її права, свободи та інтереси. Всі інститути громадянського суспільства і держави мають сенс лише остільки, оскільки вони створюють умови для нормальної життєдіяльності індивіда, забезпечують захист його прав і свобод та гарантують можливість самореалізації. Саме така модель співвідношення особи, суспільства і держави становить основу демократичного розвитку та формування зрілої української державності.

У дослідженні Київського міжнародного інституту соціології про розвиток громадського сектору у 2022–2025 роках зазначається, що кількість громадських організацій в Україні за час повномасштабної війни перевищила сто тисяч. «Якщо порівнювати з ситуацією до початку повномасштабного вторгнення, на 57% стало більше благодійних організацій. Найбільший приріст був у 2022 році, далі він зберігся, але вже в меншому темпі. Частка громадських організацій зросла на 10% - до 107 тисяч. А

найбільше зростання ми бачимо серед зареєстрованих волонтерів - їхня кількість збільшилася до 11 тисяч осіб» [32].

Громадянське суспільство в Україні перебуває на етапі активного становлення. Триває процес його формування, утворення громадських організацій та налагодження взаємодії між ними. Цей шлях є тривалим і складним, адже швидкість, глибина та повнота розвитку залежать від низки чинників. Насамперед вирішальне значення має позиція держави, її готовність поступитися частиною своїх повноважень на користь суспільства та нових елементів громадянського життя, що лише починають виникати. Такий перехід не є простим, проте саме він визначає перспективи утвердження дієздатного громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі вирішено актуальне наукове завдання, що полягало в науково-теоретичному обґрунтуванні функціонування громадських організацій в Україні.

Сучасний етап розбудови громадянського суспільства в Україні визначається складним стратегічним завданням, яке має взаємопов'язані напрями. Передусім необхідно сформулювати чітке розуміння сутності, характеру та функцій громадянського суспільства з урахуванням національної специфіки його розвитку. Далі важливо розкрити потенціал інститутів громадянського суспільства у зміцненні продуктивності державної влади, показати їхню здатність доповнювати та коригувати діяльність політичних структур. Нарешті, потребує розробки комплекс практичних заходів, спрямованих на підтримку громадянського суспільства як механізму соціалізації держави та гаранта захисту прав і свобод громадян. Саме реалізація цих складових дозволить забезпечити сталий розвиток громадських організацій та утвердити громадянське суспільство як фундаментальну основу державотворення.

Важливо наголосити, що регулювання діяльності громадських організацій в Україні здійснюється не лише на рівні законів, а й через систему підзаконних нормативно-правових актів. Саме вони деталізують процедури створення, реєстрації та функціонування таких інституцій, проте водночас породжують додаткову складність у правозастосуванні. Правовідносини, що виникають на їхній основі, часто є неоднозначними, що потребує окремого, більш глибокого аналізу.

З огляду на це, доцільним видається унормування загального порядку створення та визначення правового статусу юридичних осіб шляхом внесення відповідних змін до законодавства. Такий підхід дозволив би усунути

фрагментарність і забезпечити єдність правового поля для всіх форм громадських організацій.

Не менш важливим завданням є вироблення концепції співпраці між трьома ключовими секторами:

- державним (органи влади, місцеве самоврядування, бюджетні установи),
- підприємницьким (бізнес-структури),
- громадським (громадські організації).

Така концепція має стати основою для побудови сучасної моделі взаємодії, де кожен сектор виконує свою роль, але водночас доповнює інші. Це дозволить сформувати більш ефективну систему управління суспільними процесами, засновану на партнерстві, прозорості та взаємній відповідальності.

Можна констатувати, що недостатня увага держави до громадських організацій зумовлена низкою системних проблем, які істотно гальмують розвиток цього сектора. Насамперед йдеться про брак людських ресурсів, особливо фахівців високої кваліфікації, без яких неможливо забезпечити ефективну діяльність. Другою серйозною перешкодою є нестабільність фінансування: чимало організацій змушені припиняти роботу або існують лише формально, «на папері». Постійний пошук джерел фінансової підтримки нерідко штовхає їх до зближення з бізнесовими чи державними структурами, що призводить до втрати незалежності та автономності позиції.

Не менш важливою проблемою є слабка розвиненість горизонтальних зв'язків між самими громадськими організаціями. Кожна з них займає власну нішу, діє самостійно й практично не інтегрується у ширші мережі співпраці, що обмежує можливості для обміну інформацією та проведення спільних заходів. Додатковим негативним чинником виступає практика створення організацій під конкретну політичну особу, що знижує рівень довіри до них як до незалежних інституцій громадянського суспільства. Нарешті, вплив громадських організацій на процеси підготовки, супроводу та ухвалення

рішень урядом і місцевими органами влади залишається слабким: лише окремі структури здатні реально брати участь у формуванні державної політики.

Становлення громадянського суспільства у суверенній національно-демократичній державі Україна є завданням сучасності. Досвід цивілізованих країн переконує, що цей процес завжди тривалий і складний, адже справжнє громадянське суспільство може існувати лише там, де функціонує ефективна, конкурентоспроможна й соціально орієнтована економіка. Саме рівень економічної результативності визначає місце держави у світовому співтоваристві та її здатність забезпечити належні умови для розвитку громадських організацій.

В українських реаліях побудова громадянського суспільства потребує кількох ключових кроків. По-перше, це підвищення політичної культури населення та створення нових можливостей для участі громадян в управлінні державними й суспільними справами. По-друге, активізація процесів роздержавлення у різних сферах життя та формування справжніх інститутів громадянського суспільства - як ринкових, так і неринкових: благодійних фондів, споживчих товариств, клубів за інтересами, асоціацій. По-третє, постійне удосконалення механізмів зворотного зв'язку між суспільством і державою, розширення сфери юридичного захисту прав і свобод людини, утвердження поваги до права та закону.

Громадянське суспільство в Україні перебуває на етапі активного становлення. Триває процес його формування, утворення громадських організацій та налагодження взаємодії між ними. Цей шлях є тривалим і складним, адже швидкість, глибина та повнота розвитку залежать від низки чинників. Насамперед вирішальне значення має позиція держави, її готовність поступитися частиною своїх повноважень на користь суспільства та нових елементів громадянського життя, що лише починають виникати. Такий перехід не є простим, проте саме він визначає перспективи утвердження дієздатного громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арато Е., Кожев Дж. Громадянське суспільство: відродження та реконструкція концепції. Демони миру та боги війни. К., 1997. С. 169-181.
2. Аристотель. Политика. Сочинения: В 4-х т. Т.4., 1983. С. 375-644.
3. Бабкін В. Д. Соціальна держава та захист прав людини. *Правова держава. Щорічник наукових праць*. К., 2018. С. 4-16.
4. Бандура О. Єдність цінностей та істини в праві: Монографія. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2010. 146 с.
5. Баран Еміль. У світі існує багато форм демократії. Громадські ініціативи. 2011. Спецвипуск. С. 28–35.
6. Беллами Р. Три моделі прав і громадянстваЛібералізм: антологія. К.: Смолоскип, 2002. С. 974-997.
7. Бут М. Профспілки незалежної України: реалії та перспективи *Національна безпека і оборона*. 2005. № 8. С. 73-78
8. Васильчук Ю. А. Гражданское общество эпохи НТР // Политические исследования. 1991. № 4.
9. Вінсент Дж. Права людини і релятивізм. К.: Смолоскип. 2002. С. 936-956.
10. Власов Ю. Проблеми тлумачення норм права / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2011. 177 с.
11. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадське суспільство. Львів: Літопис, 2000. С. 506.
12. Гаєць В. Державність України. На шляху до громадянського суспільства . *Віче*. 2007. № 5. С.16.
13. Гаевский Б. Философия политнки. К., 2003. 120 с.
14. Гегель Г. Основи філософії права / Перекл. з нім. Київ: Юніверс, 2000. С. 169-211.
15. Головатий С. „Верховенство права” у розумінні українських вчених // *Українське право* 2002. Число 1. С.32-39.

16. Головатий С. Концептуальні витоки ідеї „верховенства права” у філософській спадщині античних мислителів. *Українське право*. 2003. Число 1.

17. Головатий С. „Верховенство закону” versus „верховенство права”: філологічна помилка, професійна недбалість чи науковий догматизм?. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2-3.

18. Горбатенко В., Туренко В. Шкода В Вступ до правової філософії. К., 2013. С. 223.

19. Горбатенко В. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. АН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 1999. 239 с.

20. Горлянський С. Профспілки та демократія в Україні // Розвиток демократії в Україні: Матер. міжнар. наук. конф. К., 2015. С. 493

21. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення. К., 2014. С. 215.

22. Громадянське суспільство і держава в Україні: проблеми взаємодії: Матер. методолог. семінару. Київ, 27 січня 2004 р. / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України / В.В. Цветков (відп. ред.), Є.В. Перегуда (упоряд.), І.О. Кресіна (відп. ред.). К., 2004.

23. Громадянське суспільство як здійснення свободи. Центрально-східноєвропейський досвід: Зб. наук. праць // За ред. А. Карася. – Львів, 2005. С. 234.

24. Дем'янчук О. Держава і громадянське суспільство як дійові особи в здійсненні освітньої політики // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: Матер. II міжнар. наук. конф. Одеса, 24-26 травня 2002 р. К., 2013. С. 613-618.

25. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи // За ред. Ю.С. Шемшученка: Монографія.. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 656 с.

26. Довідник неурядових організацій України. К., 2005. 235 с.
27. Заєць А. Легітимація приписів держави як кінцева стадія правотворення. Державно-правова реформа в Україні. Матер. наук.-пр. конф. Листопад 1997 р. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1997. С. 54-56.
28. Кампо В., Гринчак В., Заяць І. Конституції країн парламентської демократії. – К.: НМК ВО., 2002. 186 с.
29. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і імені некласичних баченнях: Монографія. – Київ; Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 520 с.
30. Кін Дж. Громадське суспільство. Старі образи, нове бачення. К.: К.І.С.; АНОД. 2000. 191 с.
31. Кириченко С. Громадянське суспільство і правова держава: поняття та зміст. К.: Логос, 2005. 54 с.
32. Київський міжнародний інститут соціології представив результати дослідження про розвиток громадського сектору у 2022–2025 роках.
URL.: [К і л ь к і с т ь г р о м а д с ь к и х о р г а н і з а ц і й в У к р а ї н і з а ч а с п о в н о м а с ш т а б н о ї в і й н и п е р е в и щ и л а с т о т и с я ч , — д о с л і д ж е н н я – З М І д л я з м і н .](#)
33. Кириченко С. Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави. К.; Логос, 2003. 123 с.
34. Ковальчук Т. Громадянське суспільство: сутність і тенденції розвитку (порівняльно-правові аспекти): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. К., 1995. 18 с.
35. Козловски П. Гражданское общество и государство: неизбежный правовой дуализм. / Пер. с нем. М., 1998. 368 с.
36. Козюбра М. Правовий закон: проблема критеріїв. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 2-3.

37. Козюбра М. Тенденції розвитку джерел права України в контексті європейських право інтеграційних процесів. *Наукові записки НаУКМА*. Т. 26. 2004.

38. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 2-го скликання від 28.06.1996 р.// Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141.

39. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Львів: Червона калина. 2002. 276 с.

40. Колодій А. Принципи законотворчості в світлі вимог Конституції України. – В кн.: Конституція України – основа подальшого розвитку законодавства. Інститут законодавства Верховної Ради України: Зб. наук. праць. К., 1997. Вип. 2. С. 64.

41. Колодій А. Принципи права України: Монографія. К.: Юрінком Інтер, 1998. 208 с

42. Колодій А. Удосконалення національного законодавства щодо розподілу права на публічне і приватне. Вкн.: Вдосконалення законодавства України в сучасних умовах. Інститут законодавства Верховної Ради України: Зб. наук. ст. К., 1996. Вип. 1. С. 49-55.

43. Колодій А. Олійник А. Державне будівництво і місцеве самоврядування. К., 2000. 123 с.

44. Колодій А., Олійник А. Права людини і громадянина в Україні. К.: Юрінком Інтер, 2014. 79 с.

45. Колодій А., Рудницький М. Проблеми подальшої реалізації ідеї народовладдя в Україні. В кн.: *Вісник Академії правових наук України*: Зб. наук. праць. Харків: Право, 2001. № 3. С. 39-48.

46. Конституційно-правові засади становлення української державності / В.Я. Тацій, Ю. М. Тодика, О. Г. Данильян та ін. Х.: Право, 2013. 78 с.

47. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: Пробл. теорії і практики / В.Ф. Погорілко, М.І. Ставнійчук, Н.І. Руда та ін.;

Ред. В.Ф. Погорілко; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2001. 354 с.

48. Корнілов Ю. Громадянське суспільство та особистість // НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького К., 1998. 154 с.

49. Кратюк В.В. Громадянське суспільство в Україні: політико-правові аспекти розвитку системи демократичної влади: Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.13 // Одеська національна юридична академія. О., 2001. 193 с.

50. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. Становлення громадського суспільства. Київ, 1998. С. 344.

51. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. Харьков, 2002. 134 с.

52. Міжнародна Хартія прав людини: Зб. док. К., 1991. 155 с.

53. Мироненко О. Витоки українського революційного конституціоналізму: Теорет.-методол. Аспект. Відп. ред. І.Б. Усенко; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2002. 260 с.

54. Мироненко О. Права і свободи людини у доробку українських мислителів. К., 1995. 123 с.

55. Михальченко М., Журавський В., Танчер В. Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблеми вибору. К., 2010. С. 114.

56. Мурашин О., Колодій А. Проблеми законності професійного ризику в умовах створення громадянського суспільства і засад правової держави / Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності співробітників ОВС: Зб. наук. праць. К.: УАВС, 2011. 210 с.

57. Невичерпність демократії. Видатні діячі минулого і сучасного про вільне, демократичне суспільство і права людини. К.: Наук. думка, 1994. С. 145.

58. Недбайло П. Введение в общую теорию государства и права. К., 1999.

59. Оборотов Ю. Права людини та розвиток права. Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. Одеса: Юрид. л-ра., 2001. Вип. 12. С. 23-28.
60. Оборотов Ю. Традиции и новации в правовом развитии. Одеса: Юрид. літ. 2011. 160 с.
61. Оборотов Ю. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти. Автореф. дис... д-ра юрид. наук. О., 2003. 19 с.
62. Оборотов Ю. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права). Одеса: Юрид. л-ра., 2002. 280 с.
63. Оніщенко Н. Правова система: Проблеми теорії і методології / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2012. 352 с.
64. Оніщенко Н. Правова система і держава в Україні. НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2002. 131 с.
65. Пасько І., Пасько Я.. Громадське суспільство і національна ідея. Компаративні нариси. Донецьк: Східний видавничий дім, 2010 . 145 с.
66. Патнем Р. Творення демократії: традиції громадської активності. Київ: Основи, 2001. 302 с.
67. Піча В., Хома .М. Політологія та право. К.: Каравела, Львів: Новий світ. 2000, 2000. 328 с.
68. Плавич В. Правове регулювання трансформаційної економіки України і розвиток національного законодавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2002. 141 с.
69. Погорілко В. Правова система – система права – система законодавства суверенної держави. *Право України*. 1993. № 9-10.
70. Рабінович П. Основи теорії права та держави: Посібник. К., 1995. 56 с.
71. Рабінович П. Хавронюк М. Права людини і громадянина. К.: Атіка, 2014. 134 с.
72. Рабінович П.М. Теоретичні питання формування правової держави в Україні *Вісник ЛДУ*. Серія юридична. Вип. 29. “Проблеми реформи правової держави”. Львів, 2011.

73. Римаренко Ю. Національне буття в контексті державотворення. К., 2017. 201 с.

74. Роль права в організації і функціонуванні держави (історія і сучасність). Правова держава: Щорічник наукових праць. Вип. 10. К.: Інститут держави і права НАН України, 2007. 123 с.

75. Рудич Ф.М., Балабан Р.В., Ганжуров Ю.С., Дергачов О.П., Зеленько Г.І. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України / Ф.М. Рудич (заг. ред.). К.: Парламентське вид-во, 2016. 412 с.

76. Рудич Ф. Стабільна демократія і ринкова економіка – невіддільні: Трансформація політ. і економічних структур у країнах Центральної та Східної Європи: порівняльний аналіз. *Вісн.* 2015. № 4. С. 69-87.

77. Рябов С. Філософія політики: Підручник. Авт.-упоряд.: В.П. Андрущенко (кер.) та ін. К.: Знання України, 2003. 400 с.

78. Рябчук М. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і “розбудова держави”. Київ: Критика, 2000. 76 с.

79. Скрипнюк О. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація. К., 2004. 46 с.

80. Скрипнюк О. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. К., Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. 125 с.

81. Тацій В. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головний конституційний обов’язок демократичної, правової, соціальної держави. *Вісник АПНУ*. 2013. № 14 (23) С. 10–13.

82. Тацій В., Тодика Ю. Функціонування державної влади в аспекті конфліктології. *Право України*. 2013. № 8. С. 29–32.

83. Тимошенко В. Розвиток теорії держави в політико-правовій думці України і Росії: Монографія / Відп. ред. В.М. Якушик. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. 358 с.

84. Тимченко С. Громадянське суспільство і правова держава в Україні. – Запоріжжя: Запорізький юридичний інститут МВС України, 2002. 193 с.
85. Тодика Ю. Основы общественного строя Украины. Х.: Факт, 1999.
86. Тодика Ю. Роль Конституції України в становленні громадянського суспільства. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 2 (17) . С. 3-12.
87. Токвіль А. Про демократію в Америці. К.: Всесвіт, 1999. 176 с.
88. Українська державність: історія і сучасність. К., 1993. 202 с.
89. Український парламентаризм: минуле і сучасне / За ред. акад. НАН України Ю.С.Шемшученка. (Співавтори: д-р юрид. наук В.Ф. Погорілко, канд. юрид. наук М.І. Ставнійчук). К., 1999. 368 с.
90. Фаткуллін Ф.. Основні вчення про право і державу. К., 2005. 156 с.
91. Фуко М. Наглядати й карати. Народження в'язниці / Пер. з фр. К., 1998. 392 с.
92. Цвєтков В., Горбатенко В. Демократія. Управління. Бюрократія. НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2001. 397 с.
93. Шаповал В. Верховенство закону як принцип Конституції України. *Право України*. 2010. № 1.
94. Шемшученко Ю. Конституція України і права людини. *Право України*. 2011. № 8. С. 13-15.
95. Шемшученко Ю. Теоретичні проблеми формування правової держави. *Право України*. 2004. № 5-6.
96. Шемшученко Ю., Римаренко Ю. Національно-державне будівництво: Концептуальні підходи, сучасна наукова література. К., 2015. 321 с.
97. Щедрова Г. Громадянське суспільство і демократична правова держава: проблеми взаємовпливу. Інститут системних досліджень освіти. Препр. К., 1994. 51 с.